

Tamar Paichadze

თამარ პაიჭაძე

Ivane Javakhivili Tbilisi State University

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Georgia, Tbilisi

საქართველო, თბილისი

Social Realism and Modernism – to Comprehension Victims and Weapons

სოცრეალიზმი და მოდერნიზმი – მსხვერპლისა და იარაღის გასაცნობიერებლად

Disputes about the deliberate suppression and blocking of modernist art in the era of Soviet totalitarianism began in the late 1980s. From this time, the point of view emerged, according to which modernism was an "intellectual victim", but not of the totalitarian consciousness or era in general, but specifically of Stalinism – as the founder of the "repressive model". It was a synthetic and purposeful plan, which was neither started in the Stalinist era nor finished after it. It was a form of colonial "philosophy" in general, which took a maximalist form in physical manifestation, which meant violence against the text and the physical isolation of opponents.

Key words: Social realism, modernism, epoch, totalitarianism, literature.

საკვანძო სიტყვები: სოციალისტური რეალიზმი, მოდერნიზმი, ეპოქა, ტოტალიტარიზმი, ლიტერატურა.

საბჭოური ტოტალიტარიზმის ეპოქაში მოდერნისტული ხელოვნების მიზანმიმართული ჩახშობისა და დაბლოკვის შესახებ საუბარი და დავა 80-იანი წლების ბოლოს დაიწყო. ამ დროიდან გამოიკვეთა თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც მოდერნიზმი იყო ყველაზე ცალსახა „ინტელექტუალური მსხვერპლი“, ოღონდ არა ზოგადად ტოტალიტარული ცნობიერებისა თუ ეპოქისა, არამედ კონკრეტულად „სტალინიზმისა“ – როგორც „რეპრესიული მოდელი“ დამფუძნებლისა და ამ პოლიტიკის უმკაცრესი გამტარებლისა.

ამ დამოკიდებულების გასაცნობიერებლად უპირველესად გასულ საუკუნეში მოდერნიზმის აღქმის და მისი სოცრეალიზმთან დაპირისპირების ერთგვარ კლასიკურ/ისტორიული მიდგომა უნდა განვიხილოთ.

მოდერნისტული მოდელით სამყაროს აღქმისა და მისი მეთოდოლოგიის ქართულ შემოქმედებით სივრცესთან და ინტეგრირების საკითხი პერიოდულად დგებოდა ჩვენი ლიტერატურათმცოდნეობითი ცხოვრების დღის წესრიგში, ოღონდ სხვადასხვა ეტაპზე გარკვეული გამოწვეული დამოკიდებულება იკვეთებოდა, რაც ორპოზიციურობით (ორმაგი სტანდარტით), ანუ პრობლემის პოზიტიური და ნეგატიური აღქმით ხასიათდებოდა.

1. პოზიტიურ ტენდენციაში მოვიაზრებთ თავად ფაქტს: აღიარებდნენ, რომ იმდენად, რამდენადაც XX საუკუნის ევროპულ ხელოვნებაში მოდერნიზმი და მისი მიმდინარეობები ჩამო-

ყალიბებული სისტემები იყო, ის განიხილებოდა, როგორც შედეგი – „მზა მოდელი“, „ჩადგმული ქართულ შემოქმედებით სივრცეში“ (ამ რაკურსით არის გაანალიზებული მოდერნისტული სკოლების ისტორია XX საუკუნის ქართულ სალიტერატურო კრიტიკასა და სამეცნიერო დისკურსებში).

2. ნეგატიური რაკურსი საკითხის ხედვისა იყო უფრო მჭახე და რადიკალური, რომლის მიხედვითაც, ავანგარდიზმი ქართულ კულტურაში მოიაზრებოდა, როგორც ხელოვნური შემოზღუდვა მანერულობის და ფსევდოორიგინალურობის სადემონსტრაციოდ. ამ კონტექსტში ხშირად გამოიყენებოდა ტერმინები: „ბუნდოვანება... მიმბამველობა“, რითაც ცდილობდნენ „გაემიფრათ“ ავანგარდისტული მსოფლმხედველობის მიუწვდომელი თუ მიუღებელი სახეები და სტრუქტურა.

ამ პოზიციის გავლენა და შედეგები ცალსახად აისახებოდა: ისტორიული, სასწავლო თუ სამეცნიერო და შემეცნებით დისკურსებიდან უგულვებელყოფილი, ამოგდებული იყო ავტორები და ლიტერატურული ტექსტები, რომლებიც მოდერნისტული მსოფლმხედველობის მატარებლად შეიმჩნეოდნენ.

ქართულ შემოქმედებით რეალობაში მოდერნისტულ-ავანგარდისტული სკოლების „ჩასახლების“ ანალიტიკა, უპირველესად, თავად ტერმინების დეფინიციის სწორ მოაზრებასთან არის დაკავშირებული. ცნობილი ფაქტია, რომ მოდერნიზმი, როგორც ასეთი, საბჭოთა იდეოლოგიის საზღვრებში ნეგატიურ განსაზღვრებით დატვირთვას ატარებდა. ასეთი განმარტებანი არაერთი შეიძლება მოვიძიოთ იმ პერიოდისათვის სამეცნიერო და ანალიტიკურ მასალებში და ამგვარი პოზიციური ახსნა, ბუნებრივია, შეფასებით თუ ისტორიულ ანალიზშიც იგულისხმებოდა ასეთივე პოზიციის შემცველი განმარტებანი.¹

ამდენად, მოდერნიზმი სოციალისტური რეჟიმის პერიოდის საქართველოში (ისევე როგორც სხვა კოლონიურ სივრცეებში) მოიაზრებოდა, როგორც ხელოვნური, მანერული, უსაგნო, ფსევდო-პოზიციური და არასაჭირო მოვლენა ხელოვნებაში.

სამართლიანობა მოითხოვს, ისიც აღინიშნოს, რომ იყო ფაქტები, როცა „მოდერნიზმი“, როგორც კულტუროლოგიური ცნება, არც ევროპულ ანალიტიკურ დისკურსებში გამოიყენებოდა.

გასული საუკუნის 60-70-იან წლებამდე ტერმინით „Modern“ ახასიათებდნენ გარკვეულ კონრეტულ გამოვლინებას ხელოვნებაში, როგორც „უცხო, ორიგინალურს“ და არა მეთოდს ან მიმართულებას, ხოლო მსოფლმხედველობრივი ახსნა დაკავშირებული იყო ან კონკრეტულ (მაგ., სიმბოლიზმი, ფუტურიზმი, დადაიზმი და ა.შ.) ფორმასთან, ან ამ პროცესების მაშინდელ კრებსით სახელთან – „ავანგარდიზმთან“.

ამგვარ დამოკიდებულებებთან, ასევე, კულტუროლოგიურ თუ მეთოდოლოგიურ გაურკვევლობასთან არის დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი, რომელიც მოდერნისტული სკოლების კლასიფიკაციის და სისტემურობის პრობლემატიკას უკავშირდება. მითუმეტეს, მძაფრია და კონტუირებულია ესეთი დამოკიდებულება „საბჭოთა საქართველოს“ ეპოქაში.

გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან ეს მჭახე პოზიცია შერბილდა. სწორედ „სტალინიზმის“ მკაცრი და რეპრესიული პოლიტიკის კრიტიკის ეტაპიდან, რეაბილიტაციის სახელმწიფოებრივმა სტრატეგიამ მაშინ ოტტეპელის/დათბობის ეტაპი და პოზიცია გამოაცხადა, რამაც მოდერნისტული თეორიებისა და მისი წარმომადგენლებისადმი არსებული რადიკალური კატეგორიულობა დასჯის მეთოდები და სიმკაცრე გადაჭარბებულად მიიჩნია.

ეს პოზიცია კი წარმოადგენდა ერთგვარ ცალმხრივ ან ტენდენციურ აღიარებას, თუმცა სრული სიმართლისაგან ფაქტია, შორს იყო და ბუნებრივია „დათბობის/ოტტეპელის“ ცნობილი პოლიტიკის პრაქტიკული გამოვლინება თუ გაგრძელებას წარმოადგენდა, რომელიც XX საუკუნის II ნახევრის საზოგადოებრივ შემოქმედებითი ყოფის განმსაზღვრელ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ, როგორც „იდეოლოგიური მაკიაჟის“ თუ „ლიბერალური თეატრალიზაციის“ უპრეცედენტო ნი-

¹ მაგალითისათვის: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7 თბილისი, 1994. გვ. 549; ანდა: Модернизм – анализ и критика основных направлений; Москва, 1973. გვ. 74; История Французской Литературы, т. IV, М., 1963, стр. 4 და სხვა.

მუში; ისევე, როგორც საბჭოთა იდეოლოგიისთვის ნაცადი პოლიტიკის ახალი ვარიაცია: ზემოდან ნაკარნახევი ფსევდოჰუმანური გადაწყვეტილება, შერბილებული დიქტატის ინსტიტუტი – რეპრესიული წლების, რადიკალური ზომების, ინფორმაციული ვაკუუმისა და ეგზისტენციალური კრიზისის სანაცვლოდ.

ამ რეალობამ ქართულ შემოქმედებით სივრცეშიც ექოსავით იჩინა თავი და მიუხედავად არსით ხელოვნურობისა, ლიტერატურულ ცხოვრებაში გარკვეული შედეგებითაც გამოიკვეთა.

შედეგად, ლიტერატურისა და კრიტიკის ისტორიაში “დრო არ დაიკარგა” და სწორედ ამ ხანაში ტოტალიტარული ცნობიერების “რღვევის გზაც” გამოიკვეთა. ეს პროცესი რწმენის ახალი სისტემის ძიებას გავდა მკვიდრდებოდა თანაბარი რაკურსის პრინციპი, რეალიზმის დეიდეოლოგიზაცია და მხატვრული აზროვნების მატერიალიზაცია. თუმცა მთელს ამ ისტორიაში მოდერნიზმის წარმოჩენის დღიდან ფაქტობრივად დღემდე მის ძირითად ოპოზიციური პლაცდარმად რეალისტური იდეოლოგია/ხელოვნება განიხილებოდა და თუკი ეს დამოკიდებულება ევროპულ კულტურაში ოდენ სახელოვნებო რაკურსში მოიზარებოდა, „საბჭოურ სინამდვილეში“ ის ე.წ. „ცხოვრების კანონს“ განასახიერებდა და იდეოლოგიურ კლიშეში განიხილებოდა.

მოდერნიზმისა და სოციალისტური რეალიზმის ურთიერთობის განხილვა შეუძლებელია უპირველესად მხატვრულ ფორმათა შეუთავსებლობის გათვალისწინების გარეშე, ხოლო ოციანი წლებიდან ფაქტობრივად ჩამოყალიბებულია ტოტალიტარიზმის საზოგადოებრივ ცნობიერებაში საყოველთაო დამკვიდრების ლაბორატორია, რაც თავისთავად შემეცნებისა და ცნობიერების ხელოვნების ხერხით პროპაგანდისტულ გზებს გულისხმობდა.

ფუნქციონალური, განვითარებადი სოციალისტურ – რეალისტური კანონის თვალსაზრისის უნდა უარყო და გადაეფარა მოდერნიზმის ე.წ. არაფუნქციონალური მხატვრული ელემენტები. ეს სამუშაო გეგმიური იყო, მას რამდენიმე საბაზო პოსტულატი გააჩნდა, რაც ძირითადად მოდერნისტული მსოფლმხედველობისადმი ბრალდებებზე იყო დაფუძნებული. ეს იყო: კლასიკური მოდელების, თემატურ-ესტეტიკური პრინციპების დეკანონიზაცია, მონტაჟი, გაუცხოება, რთული სტილი, კონვენციები და ა.შ.

სოციალისტური რეალიზმის თეორიული სტატუსის საკითხი ჩვენს სალიტერატო კრიტიკაში ჯერ კიდევ ღია რჩება. თავად დრო და ისტორია, ისევე როგორც მრავალმხრივი კულტურული ალუზია განსაზღვრავს სოციალისტური რეალიზმის ადგილს მეოცე საუკუნის ლიტერატურულ პროცესში და მოითხოვს მისი, როგორც ობიექტის აუცილებელ ჩართვას თანამედროვე ლიტერატურულ რეფლექსიებში.

ამის მიუხედავად, ლიტერატურათმცოდნეობა აგრძელებს სოციალისტური რეალიზმის დომინირების როგორც გარე და უცხო მოვლენის აღქმას, ლიტერატურათმცოდნეთა ნაშრომებში ცნება „საბჭოთა“ ჩანაცვლდა – „ნაციონალურით“. ასეთი დისოციაცია საფუძველია ეროვნული იდენტიფიკაციის ჩარჩოს და კონკრეტული სტილის დამოწმების განსაზღვრისა ეროვნული კულტურის კრიტერიუმებით.

თუმცა ამ მცდელობებით სოციალისტური რეალიზმის ნაციონალური ვერსიის არსებობა არ მტკიცდება და ეს პოზიცია თუ შემობრუნება არც შესაბამისი არგუმენტაციაა სოციალისტური რეალიზმის კვლევის ლეგიტიმაციისათვის.

ლიტერატურის პარტიულობის პრინციპმა არა მარტო თანამედროვე პრობლემებზე მსჯელობისას შეუკრა კრიჭა ქართულ მწერლობას, არამედ – წარსულისაც. მაგალითად, იგი ხმას ვერ იღებს იმ ქართველი მოღვაწეების საქმიანობაზე, რომელთაც არ უნდოდათ საქართველოს

რუსეთთან შეერთება ან შემდგომ პერიოდში საქართველოს დამოუკიდებლობის იდეას ემსახურებოდნენ (ბაქრაძე, 2019, გვ 26).

ამდენად, თანამედროვე სამეცნიერო დისკურსებში სოციალისტური რეალიზმისადმი მიდგომა რჩება აქსიოლოგიური, უპირატესად განიხილება იდეოლოგიური, კვლევითი დამოკიდებულება, და ამ პროცესში დომინირებს ორი სტრატეგიული მიდგომა: უარყოფა და მიღება.

უარყოფა ეფუძნება მოსაზრებას, რომ სოციალისტური რეალიზმი იყო საბჭოთა კავშირის კომუნისტური რეჟიმის მიერ დაწესებული. აქ მიდგომა დომინირებს კონცეფციით „საბჭოთა“. და გარკვეული ინტეგრაციული პროცესების მიუხედავად, იწვევს საბჭოთა ეპოქის ლიტერატურის გარკვეულწილად უარყოფას, ზოგადი ლიტერატურული განმარტების დონეზე. აღნიშნული უარყოფა ეფუძნება რამდენიმე არგუმენტს:

- ა) საბჭოთა იდეოლოგიის გაუცხოება,
- ბ) მისი მხატვრულობის ხელოვნურობა,
- გ) ის ფაქტი, რომ ეს სტილი დაწესებულია ხელისუფლების მიერ,
- დ) საბჭოთა კავშირის, როგორც ტოტალიტარული მოცემულობის ეთიკური უარყოფა,
- ე) საკუთარ შემეცნებაში სოციალისტური რეალიზმის უარყოფა.

თუმცა სალიტერატურო კრიტიკაში არსებობს სოცრეალიზმის გარკვეული არარევიზიური მიღების ტენდენციები, რისი მიზეზიც არის:

- ა) ნოსტალგია ადრინდელი (სოციალისტური) მთლიანობის მიმართ,
- ბ) საბჭოთა კულტურის სტილისტური ორგანულობის მიღება.

ამ კვლევათა ორივე მიმართულებას ორიენტაციას აქვს იდეოლოგიური დაპირისპირების დასაბუთება და ტრადიცია. ეს აქტი კი ხელოვნებასა და მწერლობაში მატერიალისტურ/რეალისტური და იდეალისტურ მოდერნისტული საწყისების დაპირისპირებას ეფუძნება.

სოციალისტური რეალიზმის წინააღმდეგ ყველაზე აქტიური მეზრძოლები და ყველაზე შეუწყნარებელნი იყვნენ ე.წ. ნეოპოპულისტური (ნეოხალხური) მოდელის ლიტერატურათმცოდნეები, რომლებიც თითქოს მოწოდებულნი იყვნენ ხელოვნების აღქმის კრიტერიუმების ესთეტიზაციისაკენ, მაგრამ სინამდვილეში მასში ეძებდნენ „ობიექტური ისტორიციზმის“ პოზიტივისტურ პრინციპს და უხეშ ნორმატიულობას, რომელიც გარკვეულწილად იფუთებოდა „ჭეშმარიტი ხელოვნების“ სახელით. ამიტომ სოციალისტურ რეალიზმს ისინი ახასიათებდნენ, როგორც მხოლოდ-დამხოლოდ „ხელოვნურ, დადგენილ პარტიულ მიმართულებას, რომელიც მხატვრულ-პოლიტიკურ კენტივრს წააგავდა“ (Kovaliv, 2009, გვ. 41).

ამ მიდგომის ერთ-ერთი მიზეზი გარკვეულწილად ფსიქოლოგიურიცაა, „სოციალისტური რეალიზმის საკუთარ შემოქმედებაში არსებობის“ კომპლექსი. ლიტერატურათმცოდნეთა წინათაობებში, უნდა დამლეულიყო, ხელახლა ბეჭდავდნენ თავიანთ ნაშრომებს, ასწორებდნენ მათ, ცვლიდნენ აქცენტებს, ცდილობდნენ აეხსნათ მათივე წარსულის პოზიცია თუ არაგულწრფელობა და შენიღბვის საჭიროება.

თუმცა ამა თუ იმ კულტურული ფენომენის უარყოფა არც ისე ადვილი იყო, ფსიქოლოგიურ მზაობას მოითხოვდა და ხშირად ხელოვნურადაც გამოიყურებოდა. მაგრამ „ცნობილია ის ფაქტიც, რომ კულტურა, ხასიათდება ადაპტაციური ფუნქციით, რომელიც დაფუძნებულია ინტენციონალურ რეფლექსიაზე. ის ჰარმონი(ზი)რებს და აწესრიგებს ადამიანის ესთეტიკური მოღვაწეობის ყველაზე განსხვავებული რეალობის ფაქტებს. ადამიანი/მოაზროვნე/შემოქმედი ამას თავად აკეთებს – მუდმივად ეძებს რა საკუთარ თავს, მუშაობს რა მასში თვითიდენტიფიკაციის პროცესი“ (Sinchenko, 2012, გვ. 228)

შემოქმედებითი თავისუფლება უპირველესად ორ აუცილებელ კომპონენტს გულისხმობს – პირველი, მწერალს (საერთოდ ხელოვანს) უნდა ჰქონდეს საკუთარი კონცეფცია და მეორე – ზნეობრივი პასუხისმგებლობა. ლიტერატურის პარტიულობის პრინციპი უარყოფს ორივე კომპონენტს და, ამდენად, შემოქმედებით თავისუფლებასაც (ბაქრაძე, 2019, გვ. 43).

ამ დამოკიდებულებათა გაგრძელება კი ის იყო, რომ სოცრეალისტური (ანუ ახალი) შემოქმედებითი პოლიტიკა და დიკურსი მოდერნისტებისაგან განსხვავებით ინარჩუნებდა იმ დიდ შემოქმედებით „ბენეფიტებს“, რაც კლასიციზმმა დანერგა – ეს პოზიცია რასაკვირველია იყო ფარსი და მახე რევიზიონტებისთვის.

ამ მიდგომათა კვალობაზე სოცრეალიზმს უნდა ემხილა მოდერნისტული რადიკალურ – პრაგმატულ ჟესტები, შემოქმედებითი მემარცხენობა, „ბურჟუაზიული პესიმიზმი“ და მეთოდურად გაეწმენდა გზა მოდერნისტული ხელოვნებისაგან.

მწერალთა ცხოვრება და შემოქმედება ბოლშევიკური წყობის მესვეურთა მიერ იმართებოდა. ყველა ხერხი ამართლებდა მიზანს: მწერლების იდეოლოგიური ზომბირება და ტერორის გზით მათი დიქტატურის სამსახურში ჩაყენება; იდეოლოგიურად უტირებელი ლიტერატურული მიმართულებების ფორმირება (სოციალისტური რეალიზმი, პროლეტარული მწერლობა); თუკი ესეც არ გაამართლებდა, სოციალური პოლიტიკის რადიკალური საშუალებების დანერგვა, მათ შორის, ვანდალურისაც კი – წამების, მკვლელობის, განადგურების, ზოგადად ტერორის, როგორც უმოკლესი გზისა მასობრივი კულტივირებისაკენ (რატიანი და სხვა, 2016, გვ. 10).

ეს იყო სინთეზური და მიზანმიმართული გეგმა, რომელიც არც სტალინურ ეპოქაში დაწყებულა და არც მის შემდგომ დასრულებულა. ეს იყო ზოგადად კოლონიური „ფილოსოფიის“ სახე, რომელმაც მაქსიმალისტური ფორმა ფიზიკურ გამოვლინებაში მიიღო, რაც არა მხოლოდ ტექსტზე ძალადობას გულისხმობდა, არამედ ოპონენტთა ფიზიკურ იზოლაციასაც.

ამდენად, გაცნობიერება იმისა, თუ რა იყო სოციალისტური რეალიზმი და როგორ ვხედავთ მას ახლა – ერთგვარად დიფერენცირებამ ასეთ დასკვნამდე შეიძლება მიგვიყვანოს: რომ მკვლევართა ნაწილი ცდილობს აღადგინოს, ახლებურად წარმოაჩინოს, თუ შექმენას სოციალისტური რეალიზმი კონვენციური მიდგომითა და ადაპტაციის პრინციპით, როგორც ფაქტი, და არა როგორც გარკვეული იდეოლოგიური იარაღი.

სწორედ რეალური აღქმა, შეხედულებათა მოდელირება და განახლება, წარსული ფაქტის მიზანმიმართული და რეალური პოზიციური გაანალიზება მოიაზრება კიდევ აწმყოდ.

სოციალისტური რეალიზმის ტრანსფორმაციით და მისი გაცნობიერებით, როგორც მნიშვნელობების თამაში, ცარიელ მნიშვნელობებში, ჩვენ ვურგებთ მას ჩვენივე ახალ, დღევანდელ ცნობიერებას და გამოვავლენთ კონტექსტებს ლიტერატურული ინტერპრეტაციისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბაქრაძე, ა. (2019) მწერლობის მოთვინიერება; თბილისი: „გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი“
- რატიანი, ი. ელბაკიძე, მ. (2016) ქართული მწერლობის გოლგოთა „ბოლშევიზმი და ქართული ლიტერატურა“. თბილისი: „მწიგნობარი“
- Kovaliv, U. (2009). Social Realism – a dead end in the history of literature. Slovo I/4 (580), 39-47.
- Sinchenko. A. (2012) Социалистический реализм: опыт литературоведческой адаптации, Труды „Русской антропологической школы“. РГГУ, 226-233
- Morson, G. S. (1979) Socialisturi realizmi da literaturis teoria [Socialist Realism and Literary Theory] The Journal of Aesthetics and Art Criticism Vol. 38, 2, Oxford University Press, 121-133.

References:

- Bakradze, A. (2019). Mts'erlobis motviniereba. [The Taming of the Writing]. Tbilisi: „g. leonidzis sakhelobis kartuli lit'erat'uris sakhelmts'ipo muzeumi“.
- Rat'iani, I., Elbakidze, M. (2016). Kartuli mts'erlobis golgota “bolshevizmi da kartuli lit'erat'ura”. [Calvary of Georgian writing "Bolshevism and Georgian literature"]. Tbilisi: „mts'ignobari“.
- Morson, G. S. (1979) Socialisturi realizmi da literaturis teoria [Socialist Realism and Literary Theory] The Journal of Aesthetics and Art Criticism Vol. 38, 2, Oxford University Press, 121-133.
- Kovaliv, U. (2009). Social Realism – a dead end in the history of literature. Slovo I/4 (580), 39-47.
- Sinchenko. A. (2012). Sotsialisticheskiy realizm: opyt literaturovedcheskoy adaptatsii]. Trudy „Russkoy antropologicheskoy shkoly“. RGGU, 226-233.